

Historie, magt og identitet

Anette Warring: Historie, magt og identitet. Grundlovsfejring gennem 150 år. Magtudredningen. Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004, 245 s., kr. 248,00. ISBN 87-7934-057-1

Anette Warring indleder med tre grundlovsstater 2002, hvor Anders Fogh Rasmussen (V), Poul Nyrup Rasmussen (S) og Pia Kjærsgaard (DF) benytter grundloven og historien om dens tilblivelse som argument mod henholdsvis eksklusivaftaler på arbejdsmarkedet, regeringens blokpolitik og det multietniske samfund. Tydeligere bliver det næppe, at grundloven ikke er nogen entydig størrelse men noget, der kan fortolkes og instrumentaliseres til meget forskellige formål. Det er den også blevet siden den første fejring 5. juni 1853, og i det perspektiv har Warring studeret 150 års grundlovsfejring i Danmark. Formålet er at kaste lys over: hvordan historien bruges til at definere og afgrænse dansk demokrati som kollektiv identitet, og mere konkret: hvordan demokratiet og dets historie er blevet iscenesat og indholdsbestemt med 5. juni dagen som ramme.

Til det formål tager Warring, i naturlig tråd med hendes tidligere arbejder, udgangspunkt i begreberne erindringsfællesskab og erindringspolitik. Erindringsfællesskaber dækker over mennesker, der deler samme fortolkning af fortiden, og er ofte 'forestillede' i den forstand, at en gruppe mennesker, skønt de ikke har personlige relationer, alligevel føler sig forbundne. I forlængelse heraf dækker erindringspolitik over aktive bestræbelser på at opretholde, bearbejde og om-

danne eksisterende forestillinger. Erindringstilgangen hører til de nyere kulturelle tilgange, hvor man fx ser kollektiv identitet som noget, der *aktivt konstrueres* gennem processer af kognitiv, symbolsk, diskursiv og/eller narrativ art. Men hvor jeg nogle gange har fornemmelsen af, at konstruktivistiske studier mister forbindelsen til, ja undskyld, virkeligheden, så studerer Warring de kulturelle kreationer i deres naturlige tid-rum element. Det gør hun med sit valg af grundlovsdagen som erindringssted og ved at involvere konkrete aktører i en konkret historisk kontekst. Det bringer os usædvanligt tæt på, præcist, *hvordan* kollektive forestillinger og identiteter bliver konstrueret, nemlig i Warrings tilfælde gennem erindringspolitiske virkemidler som grundlovsstaternes sprog og genfortælling af historien samt hele grundlovsfejringernes scenografering og symbolbrug.

At fejring af grundloven overhovedet har kunnet være kontroversiel skyldes, at selvom enevælden blev afløst af et demokratisk regime, så var karakteren af dette regime på ingen måde givet. Den fra 1849 konstitutionelle konge spillede længe en uafklaret rolle, ligesom proceduren for regeringsdannelse, forholdet mellem landsting og folketing, valgeregler, valget og valgbarhed samt endog forfatningens jurisdiktion (pga. hertugdømmerne) længe var genstand for strid og forandring. Til illustration revideredes grundloven hele fem gange 1852-1866, og som bekendt skal vi frem til systemskiftet 1901, før folketinget blev regeringsbærende og til 1915 før kvinderne kom til. Dermed var kampen om demokratiet ingenlunde slut, og som bogen viser

*Anmelderredaktion:
Søren Federspiel,
Carsten Frimand
Rasmus Mariager og
Anne-Lise Walsted*

instrumentaliseres grundloven stadig af især modstandere af EU.

Bogen er traditionelt opbygget med et indledende og allerede omtalt kapitel om teoretiske, analytiske og kildemæssige overvejelser (10 sider), seks kapitler om grundlovsfejringernes historie (ca. 200 sider) og et konkluderende kapitel (11 sider). Bogen domineres altså af kapitlerne 2-7, hvor vi får en grundig empirisk fremstilling af grundlovsfejring fra den første i 1853 til 150 års jubilæet 1999. Fremstillingen er periodiseret og fokuserer i hver periode på særligt illustrative eksempler, hvilket tilsammen giver os både overblik og indblik. Men den rent kvalitative måde at udvælge eksempler på er også diskutabel. Hvilke kriterier har fx ekskluderet Søren Krarup og Den Danske Forenings stormomsuste og, har det siden vist sig, erindringspolitisk effektive 5. juni-møder i 1990'erne? Kunne man have systematiseret og dokumenteret oplysningerne om de 150 års grundlovsdage, fx helt simpelt ved tælle antal møder og deltagere per år? Den slags ville gøre udvælgelsen af særlige fejring og bogens sammenligninger over tid mere gennemskuelig for os andre.

Kapitel 2 dækker en første periode 1849-1866. Her fødtes 5. juni som offentlig mærkedag gennem en taktisk dans om kongen og junigrundloven, som tidens aktører instrumentaliserede med opportunistisk kløgt. Mod den konservative regerings vilje opnåede en alliance af nationalliberale og venstrefolk Frederik VII's tilladelse til demonstrative grundlovsfejring gennem en indsmigrende spillet på kongen som grundlovens populære *giver*

og en dertil knyttet pagt mellem konge og folk.

Efter 1850'ernes og 1860'ernes tværpolitiske grundlovsarrangementer ændrede situationen sig pga. nye politiske skillelinier og 1880'ernes eskalerede forfatningskamp, hvilket beskrives i kapitel 3 om tiden 1866-1915. Her blev 5. juni til en partiopdelt kamp- og mønstringsdag for henholdsvis konservative og nationalliberale, der nu havde samlet sig i Højre, et oppositionelt Venstre og de nytilkomne socialister. De, der måtte tro, at identitetspolitik er noget særligt nutidigt eller noget særligt for marginaliserede grupper, tror det ikke mere efter kapitel 3. Lig kapitel 2 dokumenteres her detaljeret, hvordan 1880'ernes store grundlovsfejring var spækket med identitetspolitisk symbolik som faner, tøjemblemer, slogans, optogenes velovervejede iscenesættelse og ruter forbi symbolladede monumenter og bygninger – hvorfor fejlen side 59 om 1887 som året for Christiansborgs brand (1884) er lidt ærgerlig i konteksten. Sammen med talernes historiefortolkning, og publikums reaktioner(!), formede sådanne virkemidler tidens og vel at mærke eftertidens kollektive opfattelser af nation, folk, demokrati, medborgerskab m.m.

Perioden 1915-1945 (kapitel 4) markerer begyndelsen på 'traditionens forfald'. 5. juni-arrangementerne når i intensitet og relativt omfang ikke på højde med 1880'ernes og 1890'ernes. Til gengæld fasttømmes her et nationalt erindringsfællesskab med konsensus om grundloven som kongegave og 1848-49 som et ublodigt systemskifte (negligerende borgerkrigen i hertugdømmerne). Dertil forskydes perspektivet bagud og væk fra dan-

skernes indbyrdes konflikter, så demokratiet fremstilles som en naturgroet forlængelse af en århundredelang og iboende dansk frihedstradition.

Den udbredte enighed og dermed afpolitisering er en af grundene til et lavt folkeligt engagement i det topstyrede 100-års jubilæum 1949 (kapitel 5). Traditionens forfald fortsatte efterkrigstiden igennem bortset fra EF/EU modstandernes revitalisering, herunder det største 5. juni møde nogensinde med over 100.000 deltagere i Fælledparken 1990, hvor modstanderne iscenesatte sig selv som forsvarere af demokratiet og den nationale identitet (kapitel 6). Grundlovens seneste runde dag, det statsfinansierede jubilæum 1999, blev en publikumssucces med utallige interaktive og på den måde engagerende aktiviteter (kapitel 7). På den anden side repeteredes en efterhånden mytologisk fortælling om den særlige demokratiske og fredsommelige danskhed, der adskiller os fra andre lande. Da jubilæet samtidigt undgik kontroversielle spørgsmål som EU og indvandring, blev det samlede resultat en ægte postmoderne 'event' uden større appel til kritisk refleksion.

Kapitel 8's konkluderende analyse tager udgangspunkt i bogens historiske gennemgang, som viser, at grundlovsdagen gennem sine 150 år mistede vitalitet parallelt med (1) udviklingen af politisk konsensus, og (2) historiebrugens forandring. Hvad sammenhæng (1) angår, ligner det 'indirekte' en kausalitet, som Warring 'vil udfordre'. Det gør hun gennem en komparativ analyse med nordmændenes fejring af Eidsvollforfatningen 17. maj som sammenligningsgrundlag. Konklusionen er,

at politisk konsensus *har* betydning for grundlovstraditionen forfald. Mange iagttagelser understøtter dette, men analysen ville have vundet pædagogisk ved en mere rigid udpegning af, hvilke faktorer, der sammenholdes, og præcist hvordan – og hvorfor ikke vise det i et skema? Hvad sammenhæng (2) angår, samler konklusionen op på, hvordan historiebrugen forandrede sig fra erindringspolitisk våben til integrativ national fortælling i takt med grundlovskampens mindskede politiske betydning, for til sidst at diskutere de demokratiske implikationer af denne forandring.

Studenter og forskere overser for tit, at Historien er en samfundsvidenskabelig guldgrube, om ikke et *must*, og bl.a. i den forstand er Anette Warrings bog stærkt anbefalelsesværdig for dens alsidige anvendelighed for alle med interesse i dansk demokratihistorie, nationalfølelse, medborgerskab, sociale bevægelser, modernitet og højaktuelle emner som EU-integration og 'danskhed' samt mere teoretiske spørgsmål om, hvordan kollektive identiteter og forestillinger rent faktisk bliver til.

René Karpantschof

Frederik Dreier

Hanne Nørregaard Posselt, Niels Finn Christiansen, Pernille Sten-ner og Morten Thing: Frederik Dreier og samfundets reform, Tiderne skifter 2003. 206 sider, ill., kr. 248,00. ISBN 87-7973-038-0

Om Frederik Dreier (1827-1853) står der i Den Store Danske Encyklopædi: "Skønt han siden 1900t.s begyndelse ofte er blevet kaldt "Danmarks før-

ste socialist", står han i arbejderbevægelsens historie som en isoleret forløber." Det er ved første øjekast en mystisk karakteristik, men den fokuserer præcist på det mærkelige ved, at der i guldalderens storhedstid levede en ung mand i København som dels tænkte så udpræget materialistisk, dels tænkte alting fra grunden. Dreiers indsats har aldrig været glemt, men det lader sig til gengæld først nu sige, at den er fuldt tilgængelig gennem den kraftpræstation, som forfatterne til dette fine bind har leveret ved at udgive Dreiers samlede skrifter inklusive de efterladte manuskripter (DSL 2003). Det er en mønstergyldig udgave, og det er fornemt og klogt tænkt, at man samtidig udgiver en populær indgang til Dreier for mange af skrifterne kræver forkundskaber.

Se en gang til på årstallene ovenover. Han blev kun 25, men nåede alligevel at skrive så meget at det kræver fem bind, hvoraf dog ét er et kommentarbind, at udgive det alt sammen. Det var en rastløs ånd. Og så var han ingenlunde indespærret i studerekammeret; han stod ikke altid bag skrivepulten. Han var som medicinstuderende underlæge i hæren i en periode, organiserede, udgav skrifter og forsøgte at skabe et parti i form af en forening der skulle kæmpe for de arbejdende klassers interesser. Vi ved faktisk ikke meget om denne mærkelige mand. Det der findes, gennemgås forbillig nøgternt i Hanne Nørregaard Posselts bidrag om Dreiers biografi (s. 9-44). Tiden vil have en biografisk indgang – vil helst helt ind i soveværelset, men Dreiers liv er for så vidt umuligt at opklare til bunds, som især hans død har været gjort til genstand for forskellige fortolkninger. De frem-

lægges: Enten var det en meget alvorlig sygdom, eller også var det selvmord, men det er langt fra hovedsagen i kapitlet.

Vi får barndommen i et juristhjem, hvor faderen fra 1847, dvs. ganske kort tid efter at Frederik Dreier flyttede hjemmefra og ind på Valkendorfs Kollegium, var indlagt på sindssygehospital som uhelbredeligt syg. Vi får studentertiden med politiske diskussioner og skribentvirksomhedens hovedværker gennemgås.

Dreiers praktiske indsats er emnet for Pernille Stenners fyldige bidrag (s. 45-106). Samtiden var ikke blot filosofiens kontemplative vilkår for Dreier; han ville ændre den. Midlet var organisatorisk deltagelse i foreningslivet og energisk tagen ordet i de diskussioner, der prægede det. Han begyndte i Haandværkerdannelsesforeningen, bemærk det sammensatte ords midterste del, hvor langt de fleste af medlemmerne faktisk kom fra håndværkene. Men der var også enkelte studenter, heriblandt altså Dreier, der var aktive i foreningen, som blev en af flere forløbere for egentlige politiske partier, som var utænelige under enevælden. Dreier fortsatte i en forening for arbejderklassens vel, hvor han spillede en større rolle i kraft af en velformuleret kritik af dens ledelses politik. S. 88 udnytter Pernille Stenner – som hun gør det flere steder – politiets spioners indberetninger om Dreiers intentioner, Dreier var under konstant opsyn, så man skal heller ikke i denne henseende forestille sig nogen verdensfjern filosof, snarere en rastløs agitator der virkelig satte noget på spil.

Resten af kapitlet er en fin gennemgang af, hvorfra Dreier

kunne være blevet inspireret til sin epokegørende ide om et egentligt politisk parti til at kæmpe for arbejderklassens interesser. Det må have stor relevans for dette tidsskrifts læsere. Morten Thing tager fat på det, der nok er Dreiers særkende, nemlig at han som utilsløret kritisk materialist benytter dette skarpslebne våben til en gennemtrængende kulturkritik af samtidens dogmer og ideer. Ikke blot religionen men tanker om sprog, digtning og køn bliver dyppet og drejet i Dreiers syrebåd, og Thing følger ham indforstået og giver fyldige citater fra værkerne (s. 107-160).

Det bidrag som var mest øjenåbnende for mig, var Niels Finn Christiansens om Dreier i samtidens idehistorie. Man placerer Dreier som isoleret rent idehistorisk, fordi han var det i Danmark. Men han var internationalist og læste bredt i både fransk og især tysk samtidsliteratur. De venstrehegelianere som vi, der blev opfostret med kritikken af den tyske ideologi, har vænnet os til at se som fantast og drømmere, kommer til live og får betydning, især Max Stirner, for den Dreier som tog afstand fra alt fantasi.

Bogen afsluttes af Hanne Nørregaard Posselts nyttige gennemgang af, hvad der er skrevet om og udgivet af Frederik Dreier, før det afsluttende monument i form af fembindsudgaven endelig blev rejst (s. 193-200).

Bogen er taktfuldt illustreret og bærer præg af Anne Houes æstetiske tilrettelæggelse hele vejen igennem. De forskellige samtidige og eftertidige portrætter af Dreier får i øvrigt en særlig virkning ved at blive sat pædagogisk op mod hinanden, så man kan se den stigende heroise-

ring af den unge afdøde. Dette er bogen at begynde studiet af Dreier med. Man bliver ført ind i hans *life and letters* af den firebandede af kyndige historikere, der kender han hvert eneste bogstav, så de kan høre hans stemme for sig. Lytter man efter, når man læser Dreiers skrifter, taler han nemlig direkte til hver enkelt. Lyt selv.

Frans Gregersen

Sejret ad helvede til?

Jens Jørgen Nielsen: Sejret ad helvede til? – Fagbevægelse og samfund 1945-2002. Pædagogisk Medhjælper Forbund, 2003. 87 sider, kr. 125,00 + forsendelse. ISBN 87-89428-00-5

Bogen er udgivet af Pædagogisk Medhjælper Forbund som undervisningsmateriale på forbundets tillidsmandsuddannelse og er disponeret i otte kapitler, hvoraf det første hedder: "En verden uden fagforeninger!" Jens Jørgen Nielsen (JJN) har her valgt at sammenligne 1945 med 1980, og det hedder, at man i begge perioder betragtede fagbevægelsen som en lige så rodfæstet del af Danmark, som kongehuset og juleaften. Efter JJN's mening begyndte der herefter at gå skred i den opfattelse. Først og fremmest fordi massearbejdsløsheden var vendt tilbage. De faglige organisationer må i stigende grad se sig tvunget til at begrunde deres eksistens, idet mange unge typisk ser fagbevægelsen som en del af et administrativt system og ikke som den værdibaserede bevægelse, den oprindeligt var.

Videre påpeger JJN, at den danske velfærdsstat har været rammen om en hurtig og smidig overgang fra et landbrugs- og

håndværkersamfund til et industrialiseret, moderne Danmark i et globaliseret samfund. Derfor kunne Thomas Nielsen i 1982 ved sin afgang som formand for LO udtalte de berømte ord: Vi har sejret ad helvede til – hvorefter han tilføjede – godt. Bogens titel spiller op til disse ord: Sejret ad helvede til? Og lægger så op til at besvare dette spørgsmål. Derfor slutter JJN første kapitel med at skrive, at da Schlüter kom til magten i 1982, blev det varslede borgerlige opgør mod velfærdsstat, fagbevægelse og akasserne ikke gennemført. Især fordi også mange borgerlige er tilhængere af velfærdsstaten og et reguleret arbejdsmarked. Da Anders Fogh Rasmussen blev statsminister i 2001, hørtes de samme toner igen. Dansk fagbevægelse kan, i modsætning til andre lande, kun spore en svag nedgang i medlemstallet. Men uden en stærk fagbevægelse ville det danske samfund være uden mange af de goder, der i dag betragtes som naturlige.

Derefter behandler bogen hver sin periode fra 1945 til 2001. Kapitel 2 omfatter perioden 1945-1959. JJN påpeger, at kommunisterne efter krigen stod politisk stærkt især i Frankrig og Italien men også i Danmark. I DKP, men også langt ind i Socialdemokratiet, var der opbakning bag kravet om et opgør mod dem, der havde tjent store penge på samarbejdet med tyskerne. Denne stemning afspejledes også i Socialdemokratiets efterkrigsprogram: Fremtidens Danmark. Partiets mål var et demokratisk, socialistisk Danmark med fuld beskæftigelse og social tryghed. Men forventningerne til efterkrigstidens Europa blev ikke opfyldt. Den kolde krig brød hurtigt ud, og i 1949 tilsluttede

Danmark sig Atlantpagten. Ifølge JN skete dette uden en politisk eller folkelig debat, hvorefter beslutningen blev ført igennem på under en uge.

Dansk erhvervsliv havde i årene 1948-51 glæde af Marshallhjælpen. Det var USAs økonomiske bidrag til genopbygningen af det sønderbombede Europa. Betingelsen for at få hjælpen var på liberalistisk grundlag at indgå i et økonomiske samarbejde med USA. 1950'erne kalder JN "det grå årti". Da den europæiske samhandel igen kom i mere naturlige baner, var dansk industri teknologisk ved at sakke agterud. Først i 1957 var industrieksporten større end landbrugseksporten. Bogen påpeger også fagbevægelsens sejr i 1950'erne, som gennemførelsen af den 3. ferieuge i 1952. Folketinget vedtog, at denne ekstra ferieuge skulle gælde alle lønmodtagere. JN beskriver i forlængelse heraf overenskomstforhandlingerne i 1956 som den mest dramatiske begivenhed i dansk arbejderbevægelse i efterkrigstiden. Overenskomstkravene i 1956 var bl.a. nedsættelse af arbejdstiden fra 48 til 44 timer ugentligt, sygelønsordning, bedre betaling på søn- og helligdage m.m. Mæglingforslaget blev nedstemt – og derefter vedtaget i Folketinget. JN skriver om de positive ting, som protesterne i 1956 mod indgrebet medførte: At der var grænser for, hvor meget arbejderne ville finde sig i af tempoopskrining, løn tilbageholdenhed osv. Ved overenskomstforhandlingerne i de følgende år var det styrken i protesterne i 1956, som kom til at spille en rolle. Som ved overenskomsten i 1958: Her blev arbejdstiden nedsat fra 48 til 45 timer. Bogen fremhæver også, at Folketinget i 1956 ved-

tog loven om folkepension til alle.

Kapitel 3 omhandler "de glade 60'ere". Der var en voldsom økonomisk vækst i industrien, og dermed blev der mangel på arbejdskraft. Samfundet investerede i uddannelse, bedre infrastruktur m.m. Også dengang klarede de omstillelige virksomheder sig bedst i den internationale konkurrence. JN udreder her, hvordan velfærdsstaten blev opbygget, og hvilket samfund der kom ud af omstillingen. Han kalder 1960'erne for en "kulturrevolution". Tusindvis af landbrug måtte indstille produktionen. Til gengæld voksede parcelhuskvarterer op i København og de større byer. Og industrien, der hidtil havde haft sit kraftcenter i hovedstadsområdet, flyttede til provinsen. Mobiliteten blandt arbejderne voksede i kraft af mange flere biler. Daginstitutioner i de nye boligkvarterer gjorde det ligeledes muligt, at andelen af udearbejdende kvinder voksede drastisk. Med de nye tider forsvandt den klassiske arbejderkultur også. Det tætte samliv, fællesskab og den kulturelle ensartethed, som var typisk for kulturen, forsvandt i takt med velfærdsstaten fremgang. De nye generationer var langt mindre autoritetstro end de ældre. Efter 10 år med fuld beskæftigelse eksploderede friheden også i Danmark i 1968 i et ungdomsoprør. I bogen hedder det: "De unge udfordrede både LO og Socialdemokratiet, som i nogle år delvis var præget af ungdomsoprørets tanker." Samfundets ekspansion var også politisk bestemt og dermed økonomisk understøttet af de socialdemokratiske regeringer, som uafbrudt havde regeringsmagten fra 1953 til 1968: "Ved hjælp af statsap-

paratet ville Socialdemokraterne styre økonomien, sikre stadig vækst og fuld beskæftigelse." Herefter gennemgås de mange tiltag, Folketinget i de år vedtog: Afskrivningslove, egnsudvikling, trafikinvesteringer, ny folkeskolelov og modernisering af gymnasie- og universitetsområdet. Også inden for arbejdsmarkedsuddannelserne blev der taget initiativer. Ny lærlingelov blev vedtaget i 1956, og i 1960 kom loven om specialarbejderuddannelser. Den har været en stor succes med 1½ til 2 millioner personer igennem uddannelserne.

I valgkampen 1960 gik Venstre og Konservative til valg på, at borgeren i stigende omfang selv skulle betale for de ydelser, som velfærdsstaten ellers så småt var begyndt at betale. Den købte vælgerne ikke, og Socialdemokratiet gik frem og dannede igen regering! Dermed indstillede de borgerlige partier sig på at acceptere den voksende offentlige sektor, som deres egne vælgere selv nød fordel af. Bogen gør status over 1968 og konstaterer, at de 4 gamle partier i høj grad var enige om det positive i udviklingen. Så på det tidspunkt kunne det være svært for vælgerne at se forskel på de borgerlige partier og Socialdemokratiet. Danskerne betalte en stadig større del af deres voksende realløn i skat – og politisk var der ingen reel modstand imod det. Velfærdsstaten skabte nye muligheder for store grupper, der tidligere kun havde haft ganske få valgmuligheder. Og den konkrete fattigdom forsvandt.

Kapitel 4 omhandler årene 1968-73. Denne periode var præget af gennemførelsen af den tredje socialreform. Det blev indledt med Socialkommissio-

nens arbejde fra 1964 og gennemført fra 1968 til 1976, hvor det sluttede af med bistandslovens gennemførelse. Herunder kom der i årene 1968-69 en omfattende ændring af arbejdsløshedskassesystemet og arbejdsformidlingen. Der kom mange forbedringer: Staten overtog hele ansvaret for finansieringen, ensartet kontingent, forsørgerbegrebet afskaffet, ekstraydelser forsvandt og niveauet for dagpenge blev næsten fordoblet. Det andet store spørgsmål var dansk medlemskab af EF. JJJ kalder netop dette kapitel for "opbrudsår", fordi perioden 1968 til 1973 betød overgangen fra højkonjunktur til krisesamfund. Derfor så store dele af det danske borgerskab og betydelige dele af Socialdemokratiet og fagbevægelsen, at medlemskabet af EF var løsningen på Danmarks økonomiske problemer. Tilhængerne brugte mest økonomiske begrundelser for at stemme ja, mens modstanderne pegede på, at den danske selvbestemmelse ville blive undergravet i EF. Som bekendt endte afstemningen den 2. oktober 1972 med et ja til dansk medlemskab af EF.

Kapitel 5, der dækker perioden 1974-1982, kalder forfatteren "Tilvænnning til krisen". Her fremhæves to reformer gennemført i den periode: Efterlønsordningen og lov om jobtilbud for langtidsledige. Disse reformer blev efter forfatterens mening modsvaret af en "næsten brutal indkomspolitik, og en omfattende afgiftspolitik, der for alvor forringede reallønnen." Socialdemokraterne havde i perioden regeringsmagten som mindretalsregeringer. Men i september 1982 gav Anker Jørgensen op og blev efterfulgt af Poul Schlüter.

Kapitel 6 skildrer perioden 1982-1993. JJJ skriver, at den borgerlige regering ville ændre den socialdemokratiske model fra grunden. De lagde ud med en meget konfronterende stil, uden at tale med fagbevægelsen eller partierne til venstre i Folketinget. Men omfattende protestaktioner ikke mindst fra fagbevægelsens side, kastede grus i maskineriet. I 1990 udkom en rapport fra LO om fremtidens arbejdsmarked: "Retten til Fremtiden". Her beskrev Hans Jensen de voldsomme udfordringer, fremtidens arbejdsmarked ville komme til at byde på. Det var mange danskere alt for dårligt forberedte til. Derfor skulle der sættes på uddannelse og efteruddannelse. I 1990'erne blev fagbevægelsen den drivende kraft til at få uddannelse placeret højt på dagsordenen.

Kapitel 7 omhandler "Nyrups årti" fra 1993 til 2001. JJJ beskriver perioden således: "Og socialdemokraterne viste sig at være næsten lige så ivrige efter at udlicitere, som de borgerlige. Forskellene lå først og fremmest i, at Nyrupregeringen prioriterede beskæftigelsespolitikken højere end de borgerlige, ligesom den brugte flere penge på uddannelse." JJJ beskriver herefter den politiske, samfundsmæssige og faglige udvikling igennem 1990'erne og frem til i dag. Det nævnes, at i år 2000 havde 837.000 i aldersgruppen 30-64 år ingen uddannelse ud over folkeskolen. Det svarede til 33% af denne gruppe, og af disse var 54% kvinder. Da der bliver stadig færre ufaglærte jobs, kræver fremtidens arbejdsmarked uddannelse, både for at fastholde folk på arbejdsmarkedet, dels for at udvikle både service og produkter. Omkring kritikken især i

pressen af dansk fagbevægelse, konkluderer forfatteren at den stadig er overraskende livskraftig. At medlemmerne bakker op, selvom de måske stemmer borgerligt. Men fagbevægelsen skal ikke tage det som en selvfølge. Den skal kunne begrunde sin eksistens, som ikke længere er så selvfølgelig som førhen.

Det afsluttende kapitel vedrører "Den internationale dimension". For år tilbage var dansk fagbevægelse nationalt afgrænset, mens medlemskabet af EU stiller nye krav – også til fagbevægelsen. JJJ skriver: "I dag er Danmark medlem af et EU, der har stadigt voksende ambitioner om at blive en ny statsdannelse med fælles social- arbejdsmarkeds, udenrigs- og næsten al anden politik." Den globaliserede tidsalder byder på nye udfordringer præget af stadig større økonomisk og politisk afhængighed samt hele informationsteknologien. Og EU med sine tværnationale forpligtigende aftaler omkring sociale og arbejdsmarkeds-mæssige spørgsmål. Derefter gennemgår forfatteren den danske model og sammenligner den med forholdene i andre EU-lande. Og stiller det dilemma op, som dansk fagbevægelse på et tidspunkt må tage stilling til, således: "Før eller siden skal dansk fagbevægelse tage stilling til, om vi vil afskaffe vores aftale- og fagretlige system til fordel for et EU-system, der har til hensigt at omfatte samtlige EU-lande. Eller om vi vil beholde grundtrækkene i det nuværende system mod at svække opbygningen af et fælles EU-system." Der er stor forskel på organisationsprocenten inden for EU. Danmark (og Sverige) har i dag de højeste organisationsprocenter i EU. 80% af de danske lønmodtagere er fagligt

organiserede, mod eksempelvis 10% af de franske og 33% af de tyske.

Bogen beskriver det, globaliseringen fører med sig. Og at man ikke i dag kan vende ryggen til og lade verden gå sin gang. Væbnede konflikter, fattigdom og sult, økologiske katastrofer fører, om ikke andet, så til store flygtningestrømme og terrorisme. Forfatteren skriver, at det bedste middel mod terrorisme er at hæve den sociale standard i de lande, hvor der er udbredt fattigdom og mangel på basale sociale og juridiske rettigheder. Og at internationale undersøgelser viser, at i de lande hvor fagbevægelsen er stærk, er der en højere grad af social lighed og stabilitet i forhold til lande, hvor fagbevægelsen er svag eller ikke-eksisterende. Derfor er fagligt solidaritetsarbejde også i den vestlige verdens interesse for at gøre sociale og faglige rettigheder universelle. Afsnittet slutter med at fortælle om den nedtur, britisk fagbevægelse har gennemgået i årene under Margaret Thatcher og Tony Blair.

Forfatterens konklusion er, at hvis det er EU og de enkelte medlemslande, hvor staten gennem lovgivning sørger for rettigheder på arbejdspladserne, marginaliseres fagbevægelsen. Dansk fagbevægelse vil dermed stå med det samme problem som de britiske fagforeninger. Nemlig vanskeligheder ved at synliggøre sin eksistensberettigelse, hvis hele arbejdsmarkedet reguleres ved hjælp af love, fagbevægelsen ikke har indflydelse på. Han slutter med at skrive: "Men laver man fagbevægelsen om til et firma, der leverer individualiseret service til medlemmer, skal man være opmærksom på, at man skærer af fagbevægelses

sens egenkapital, nemlig den kollektive kultur, fornemmelsen for fælles interesser, solidariteten. Uden den bliver det vanskeligt om overhovedet muligt at fastholde fagbevægelsen, som vi har kendt den."

JJN har "sejret" med denne bog, som er et virkeligt godt bud som undervisningsmateriale på skoler, gymnasier, tekniske skoler og på fagbevægelsens tillidsmandsuddannelser. Bogen lever til fulde op til sin ambition om at være et bidrag til værdidebatten. Bogen er god til at sætte tingene i relief, og har hele vejen igennem også det internationale perspektiv med. Ligeledes benyttes billedsiden til her at fortælle de sidehistorier, forfatteren ønsker at uddybe. Det "bløder op" for den teksttunge gennemgang i hvert enkelt kapitel. Et godt eksempel på billede og tekst er på side 30 om Vietnam-krigen. Bogens tekst sætter tabstallene ved krig i relief: 57.000 døde amerikanere og 3 millioner vietnamesere.

Udover to små fejl i indholdsfortegnelsen (Håbet om en ny verden 1945-69 skal være 1959, og en forkert sideangivelse (side 99, skal være side 75), er det svært at give bogen kritiske bemærkninger med på vejen. Dog en bemærkning til den korte omtale på side 71 om fusionsdebatte i 2001 mellem PMF og BUPL. Omtalen fylder 7 linier. Denne debat synes jeg selv den gang dybest set var spørgsmålet mellem to grupper; faglærte (læs BUPL)/ufaglærte (læs PMF). Her synes jeg, forfatteren misser en oplagt mulighed for at sætte dette perspektiv i relief. Jeg vil slutte med at ønske Pædagogisk Medhjælper Forbund til lykke med denne udgivelse.

John Juhler Hansen

Danmark i det tyske storrum

Steen Andersen: *Danmark i det tyske storrum. Dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41*, Lindhardt og Ringhof København 2003. 315 sider, 349 kr. ISBN 87-595-2074-4

Den tyske besættelse af Danmark den 9. april indebar, at Danmark blev gjort til et tysk protektorat økonomisk og politisk. Samhandelen med England og andre oversøiske lande ophørte nærmest fra dag til dag. Landets udenrigspolitik blev herefter orienteret mod Tyskland. London, og pundet måtte vige til fordel for Berlin og rigsmarken. Her rådede forestillingen om en kapitalistisk planøkonomi, hvor stat og industri i fællesskab organiserede produktion og afsætning for at sikre en stærk selvforsyningsøkonomi. De tyske troppers lynsejre i først Polen september 1939 og senere i Holland, Belgien og Frankrig foråret og forsommeren 1940 skabte indtrykket af en nærmest uovervindelig magt. Politikere og embedsmænd forberedte sig på tilpasning til den tyske storrumøkonomi.

Det er her, den unge historiker Steen Andersen tager fat.

Steen Andersen sætter fokus på to hovedområder, nemlig embedsmændenes særlige rolle i formuleringen af en aktiv tilpasning til nazismens planøkonomi og dernæst den almindelige interesse for nazismens planøkonomi og tilpasning til Hitlers Neuropa, herunder især miljøer med tilknytning til erhvervsmagnater og tidsskriftet "Globus", der for nogle endte i uskrømtet identifikation med nazismen.

Steen Andersens fortjeneste

ligger i en detaljeret analyse af embedsmændenes rolle, som den blev formuleret i Udvalget for økonomisk Samarbejde med Tyskland og Det rådgivende Handelspolitiske Udvalg med henholdsvis Knud Sthyr og Knud Korst som formand. Her dokumenterer forfatteren omhyggeligt udformningen af en aktivistisk kollaborationspolitik, som den udformede sig i perioden fra sommeren 1940 til foråret 1941. Steen Andersen medtænker hele tiden, at tilpasningen til Tyskland hviler på krigens konjunkturer. I sommeren 1940 var den aktivistiske politik udtryk for ønsket om at skaffe sig politisk kredit i Berlin for at undgå en nazistisk magtovertagelse, så de danske politiske institutioner kunne forblive intakte, i vinteren og foråret 1941 formede sig derimod billedet af et Tyskland som den uovervindelige stormagt der havde vundet krigen på alle fronter, og uanset om man kunne lide det eller ej fremstod som morgendagens vinder. For de pragmatiske embedsmænd og politikere bestod opgaven herefter i gennem aktiv tilpasning at bringe Danmark frem i en fordelagtig forhandlingsposition. Et centralt udkast fra april 1941 drøftede således fordele og ulemper ved en officiel tilslutning til Storrummet. Mest fordelene. Opgaven bestod i at forbedre Danmarks økonomiske stilling. Udvalgets plan A var at sikre dansk afsætning af både industri- og landbrugsvarer og som den optimale situation at kunne handle uden for det kontinentaleuropæiske "Rum", først og fremmest med England, plan B bestod i en målrettet omlægning til fordel for en øget landbrugsproduktion, altså en agrarisering af landet i overensstem-

melse med de dominerende politiske vinde i Berlin. Men uanset hvilken strategi der blev tale om, hvilede der et bemærkelsesværdigt element af optimisme over embedsmændenes arbejde. De forestillede sig øget eksport og import gennem Storrummets handels- og clearingssystem, et Danmark der vandt ved at komme med udspil til en plads under hagekorset.

Embedsmændenes tildeles en selvstændig aktørrolle. Steen Andersen slår fast, at både statsminister Th. Stauning og udenrigsminister Erik Scavenius med hver deres tonefald plæderede for en aktiv tilpasning, men Scavenius "*havde ikke indflydelse på de aktivistiske skridt, embedsmændene tog i juli 1940, eftersom de aktivistiske ræsonnementer allerede havde rod i de administrative strukturer*". Embedsmændene gik altså på egne ben med udgangspunkt i de normer, som herskede i den handelspolitiske forvaltning. Forfatteren er hermed på linje med den vældige trend i samfunds- og historieforskningen, der har villet sætte fornyet fokus på institutionernes, embedsmændenes og statens selvstændige rolle i samfundsudviklingen. Steen Andersen har her set det som sin opgave gennem flittige arkivstudier at rekonstruere forhandlingsforløbet. Forfatteren dokumenterer led for led, at en gruppe embedsmænd handlede selvstændigt, fint nok, men det springende punkt er, om denne gruppe indtog en autonom aktivistisk rolle, der udsprang af forvaltningens institutionelle normdannelse. Her efterlyser anmelderen et kontrafaktisk ræsonnement. Ville embedsmændene virkelig have spadseret af sted på egen hånd, hvis ikke de havde været omgærdet af ledende poli-

tikers tilpasningsudtalelser? Steen Andersen har netop i en række sammenhænge stillet skarpt på Staunings rolle. Statsministeren udtalte ved flere officielle lejligheder, at det var en magtpåliggende opgave for Danmark at tilpasse sig en økonomisk nyordning. Forfatterens centrale kapitel 8 indledes således med en nøje gennemgang af Staunings tale den 8. marts 1941 i Studenterforeningen, hvor statsministeren ikke blot anerkendte den tyske planøkonomi som et overlegent alternativ til liberalismens forankring i egoismen, men tillige anbefalede at dansk økonomi blev tilpasset de tyske Storrumsideer. Stauning var også manden, der tilbage i efteråret 1940 klart talte for nye forhandlinger om en told- og møntunion med Tyskland og søgte at øve pres på erhvervsorganisationerne for at medvirke hertil, som påpeget af Steen Andersen. Endelig var det Stauning, der forsvarede tidsskriftet *Globus* internt i partiet, simpelthen fordi statsministeren var optaget af planøkonomi – og hverken erkendte tussmørket mellem et engageret studium af nazismens planøkonomi og identifikation med den nazistiske ide eller den kvalitative forskel på en planøkonomi med rod i henholdsvis nazisme og socialisme.

På denne baggrund kunne man opstille en modtese, der pointerer, at embedsmændene blot nedtog de førende politikeres signaler og dernæst søgte at gennemføre disse ud fra deres tolkning af situationen, hvilket er noget ganske andet end at tale om embedsmændenes forankring i en nærmest selvkvørende administrativ forvaltningsstruktur.

Her efterlyses en mere eksplisit diskussion i bogen.

Steen Andersens hovedtese er suppleret med en analyse af Gunnar Larsen, der både var trafikminister og medejer af cementkoncernen F. L. Smidth. Forfatteren viser en sammensat person, der på egen hånd udvirkede igangsættelse af cementbanerne i Kastrup Lufthavn under foregivelse af tysk krav herom. Steen Larsen formår tillige at give et facetteret billede af Globus-kredsen, der var katalysator for en udbredelse af den tyske planøkonomis potentialer ud fra et oprindeligt venstresocialdemokratisk ønske om fuld beskæftigelse, men som også bidrog til politiske afklaringer. Jens Otto Krag skred, da den protyiske identifikation tog over, hans kammerat Vikkelsø Jensen valgte derimod nazismen.

Steen Andersen optræder som både arkivslider og analytiker. Men Steen Andersen ønsker ikke at være anonym. Han har debat-tørens trang og insisterer på, at de involverede hovedaktører – også Stauning – inderst inde håbede på tysk nederlag og af et ærligt hjerte ville redde dansk selvstændighed gennem tilpasning. Forfatterens forståelse for aktørernes ekstremt vanskelige situation skæmmes imidlertid efter undertegnede temperament af en ureflekteret anvendelse af følsomme begreber som realpolitisk erkendelse og realistisk bedømmelse. Var der tale om en nøgtern magtanalyse, hvor den personlige og politiske integritet blev fuldt bevaret – denne kunne f.eks. give sig udslag i ideologisk oprustning på de indre linier – eller var der tale om en umiddelbar accept af overmagten, som eroderede integriteten, den alternative tanke og viljen til at øjne historiens sprækker og dermed alternative strategier?

Steen Andersen har gennem sit blik for både detalje og store linjer leveret en tankevækkende afdækning af de aktivistiske embedsmænd og politikere, der ville tilpasning til nazismens Storum. Bogen er uomgængelig for alle, der vil skaffe sig indsigt i krigens første år, men også for læsere der mere generelt fatter interesse for spillet mellem embedsmænd og politikere.

Søren Kolstrup

Arbejdsmænd i faste pladser

Poul Porskær Poulsen: Arbejdsmænd i faste pladser. Fabrik- og Lagerarbejdernes Fagforening / SID Vejle, Industri og Lager, gennem 100 år. Vejle 2004. 101 s., 95 kr. ISBN 87-989884-0-9

Bogen er inddelt i 7 kapitler, således at enten en 20-års eller 10-års periode beskrives. Forfatteren, der er arkivar på Vejle Byhistoriske Arkiv, skriver i sit forord, at SID Vejle Industri og Lager i 100 år har kæmpet for arbejdsmænd i "faste pladser", det vil sige organiserede på byens fabrikker og lagre. Og forfatteren skriver: "Bogen her søger at fortælle historien om fagforeningens liv gennem årene, set i sammenhæng med den almindelige samfundsudvikling og med byen Vejle og de mange virksomheder, hvor fabrik- og lagerarbejderne har deres daglige arbejde."

Første kapitel hedder "Industrialisering og organisering – 1904-1920erne". I perioden fra 1890erne og frem til 1. verdenskrig fik industrialiseringen af Vejle sit store gennembrud. Byens indbyggertal steg fra 9.000 indbyggere i 1890 til 22.000 i 1920. Det betød, at boligbygge-

riet eksploderede, især i byens arbejderkvarter, Vestbyen. Den lokale afdeling af Dansk Arbejdsmandsforbund, der blev stiftet den 6. januar 1892, voksede fra 28 til 320 medlemmer og var år 1900 Vejles største fagforening. Nogle år senere blev afdelingen splittet op i branchefdelinger, hvor den jubilerende afdeling, Fabrik- og Lagerarbejderne Vejle, blev stiftet den 23. januar 1904. Desværre har det ikke været muligt at finde foreningens forhandlingsprotokoller før 1914. Forfatteren har gennemgået Vejle Social-Demokrat, men, som han skriver, var det begrænset, hvad fagforeningen har ønsket at oplyse offentligt om sin aktivitet i den nævnte periode.

Det drejede sig først og fremmest om organisering af alle, der arbejdede inden for dette område, samt forhandlinger om overenskomster med de forskellige arbejdsgivere. De første, der blev organiseret, var arbejdsmændene på byens store jernstøberi, C.M. Hess. Herefter fulgte arbejdsmænd på garverierne, Boltefabrikken og Steensens Margarinefabrik. Og sidst fulgte i 1906 arbejdsmændene på Grejsdals Hammerværk og Bøgeager Teglværk.

Fra perioden 1914 og fremefter er forhandlingsprotokollerne bevaret. Forfatteren beretter om de vanskelige år under 1. verdenskrig, hvor leveringsvanskeligheder gjorde det svært for virksomhederne at holde produktionen i gang. Det betød også, at kommunen i 1918 satte beskæftigelsesarbejder i gang. Her samarbejdede de ufaglærtes fagforeninger i Vejle, således at arbejdet blev ligeligt fordelt mellem de arbejdsløse. Udover lagerarbejdernes fagforening var

det fagforeningerne for byens tekstilarbejdere, murerarbejdsmænd og chauffører.

Næste afsnit hedder "To kriseårtier – 1920erne og 30erne". Først gennemgår forfatteren perioden mere overordnet. Arbejdsløshedsprocenten for arbejdsmænd var meget høj, og det hedder herom: "Arbejdsløsheden for arbejdsmændene lå på mere end 25% pr. år i 30erne. Det var i gennemsnit omkring 10% over alle andre gruppers arbejdsløshedstal." Lokalt hjalp det naturligvis med at få igangsat beskæftigelsesprojekter, at Vejle i alle årene (fra 1919 til 1993) havde socialdemokratisk borgmester. Forfatteren skriver, at beskæftigelsesarbejderne i Vejle især var anlægsarbejder som nye veje, boldbaner, badestrand, cykelstier m.m.

En af de mest markante strejker, fabriksarbejderne har stået i gennem de 100 år, var konflikten på H. Steensens Margarinefabrik i 1922. Arbejdsgiverne ville ved landsoverenskomsten dette år have arbejdstiden sat op igen fra den i 1920 indførte 8-timers arbejdsdag. I Vejle strejkede margarinefabrikens arbejdere, mens fabrikken forsøgte at køre produktionen videre ved hjælp af sine kontorfolk, repræsentanter og andre, der ikke solidariserede sig med fabriksarbejderne og deres kamp. Både strejkevagter og politi havde i de 17 dage, strejken varede, mindre sammenhold. Forfatteren skriver, at gik det galt den 28. marts 1922. Der var et optrin mellem nogle strejkende og en mælkekusk. En af strejkevagterne blev arresteret af politiet og ført til en restaurant i en nærliggende gade. Herom skrev Vejle Social-Demokrat: "Pludselig kom da en af Margarinefabrikens Biler farende med 5-6-

7 Betjente og uden at disse saa meget som lod falde et advarende Ord til Mængden, uden at de paabød denne at passere Gaden, sprang de af Bilen og huggede løs paa Folk med deres Knipler." Mange af de forsamlede, både strejkende og nysgerrige, fik bank, nogle så alvorligt, at de måtte forbindes på sygehuset. Samme eftermiddag blev der holdt et stort møde i Arbejdernes Forsamlingsbygning og valgt en deputation, som skulle forsøge at få de anholdte fra sammenstødet tidligere samme dag løsladt. Mens deputationen prøvede at få en ordning, gik en del af mødedeltagerne ud mod Margarinefabrikken. Og betjentene lod igen kniplerne danse. Alle, der kom i nærheden af episoden, fik bank, og værre end om formiddagen.

Den 29. marts 1922 blev skruerækkerne fra Margarinefabrikken ved arbejdstids ophør fulgt til det hotel, hvor de boede, af en tusindtallig skare. Politimesteren udstedte derfor den 31. marts 1922 forbud mod både strejkevagter og sammenstimlen i Vejle. Dermed var strejken slut. Nogle af de arresterede arbejdere fik bøder, og en enkelt blev idømt 120 dages fængsel. Den landsdækkende konflikt endte med en lønnedgang på 15%, men 8-timers arbejdsdagen blev der ikke rørt ved.

I 1933 blev den da 25-årige Willy Sørensen valgt som fagforeningens formand. Forfatteren citerer her fra portrætfilmen "Et demokrati har brug for en stærk mand", der mange år senere blev lavet om Willy Sørensen. Willy udtaler, at han i 1930erne fandt ud af, at politisk og organisatorisk arbejde var en måde at komme frem på. Som nyvalgt fagforeningsformand i 1933 var hans ugeløn på 60 kr. I 1944

fratrådte han denne post, da han blev bestyrer af Arbejdsanvisningskontoret i Vejle. Siden 1937 havde han været socialdemokratisk byrådsmedlem, og fra 1946 til sin død i 1978 var han borgmester i Vejle.

Bogen bringer også forskellige erindringer fra fabriksarbejdere. De fortæller om deres arbejdsliv på det lokale teglværk, i jernstøberiet, på Vejle Sålelæderfabrik, i brunkulslejerne og ved Vejle Bolte- og Møtrikfabrik.

Især interviewet med Elias Iversen på Boltefabrikken fortæller godt om forholdet mellem ufaglærte og faglærte på arbejdspladserne, her i 1940erne: "Mellem faglærte og ufaglærte var der stor afstand; vi havde ikke den samme frokoststue, vi havde ikke det samme vaskerum, vores toiletrække var ikke de samme som de faglærtes. Men det blev lavet om i min tid." Som i 1948, hvor Elias fortæller, at arbejdsmændene ved en ombygning på fabrikken sørgede for, at der blev lavet nye, fælles baderum. Det var starten på, at arbejdsmændene, som var i flertal på Boltefabrikken, fik ændret ved den urimelige standsforskel mellem faglærte og ufaglærte.

Ved besættelsen i 1940 havde arbejdsmændene på landsplan 25% arbejdsløshed. Men lokalt faldt arbejdsløsheden blandt arbejdsmændene. Først og fremmest var de beskæftigede ved bygningen af Vandel Flyveplads for tyskerne. Men mange tog også til brunkulslejerne, som der var adskillige af på egnen omkring Brande og Søby. Bogen citerer en tidligere brunkulsarbejder, der fortæller, at han hver dag skulle have fat i op til 90 tons brunkul. Men så tjente han også 2,50 kr. i timen på akkord mod en normal timeløn dengang

på omkring 1 kr.

Mange var af fagforeningens medlemmer var efter krigen og frem til slutningen af 1950'erne beskæftiget på de samme virksomheder, som da fagforeningen blev stiftet i 1904. Flere af Vejles fabrikker fortsatte uden store ændringer. Men mod slutningen af 50'erne fik virksomheder som C.M. Hess Jernstøberi, Grejsdals Hammerværk og Vejle Sålelæderfabrik problemer. Tiden løb fra deres produktion, og de op-hørte en efter en. Til gengæld havde fyrede fabriksarbejdere i de år mange andre steder i lokalområdet, hvor de kunne få arbejde. Fagforeningen kunne i september 1960 konstatere, at man praktisk talt ingen arbejdsløse havde.

Bogen beskriver fabriks- og lagerarbejdernes historie i med- og modgang. Og de små og store begivenheder sættes ind i sammenhæng med den generelle samfundsudvikling såvel lokalt som på landsplan. Igennem 1990'erne fik SID afd. F 1.200 medlemmer. År 2000 blev fagforeningerne for byens tekstilarbejdere og postarbejdere sammenlagt med SID afd. F. Og endnu en sammenlægning foregik sidste år, da SID afd. A blev sammenlagt, således at SID Industri og Lager i jubilæumsåret har 3.000 medlemmer.

Bogen giver de lokale tillidsmænd og medlemmerne en god og saglig gennemgang af de 100 år, fagforeningen har eksisteret. Fagforeningens festskrift er som fagforeningens historie uden store spræl eller dybere analyser, men afspejler de op- og nedture og forandringer, som både foreningen, medlemmerne og arbejdspladserne har oplevet i de 100 år.

Hvor bogen kommer godt

rundt om de virksomheder, fabriksarbejderne var beskæftiget på i foreningens første 75 år, vil den havde vundet ved, at forfatteren havde givet en kort beskrivelse af de større arbejdspladser, som i de sidste 25 år og nu i jubilæumsåret beskæftiger foreningens 3.000 medlemmer. De er i år 2000 spredt over langt flere felter end tidligere. At jeg efterlyser en sådan beskrivelse, skyldes især følgende citat i bogen af den nuværende SID-fagforeningsformand om Vejle Fryse- og Kølehus: "Der var en gammeldags direktør deroppe, hård men retfærdig. Efter hans afgang begyndte tingene at gå dårligt. Det var en af de mest respekterede virksomheder inden for branchen." Jeg har ikke belæg for at udtale mig om ovenstående, men Frysehusets problemer skyldtes især installation af et nyt, fuldautomatisk system til pakning af frysevarer, som de daværende ejere aldrig fik til at fungere, og som fik virksomheden til at gå konkurs med et underskud på flere hundrede millioner kroner. En sådan oplysning kunne have fremgået af en sådan gennemgang.

Festskriftet er nemt at gå til, overskueligt i sin opbygning, godt illustreret og med mange gode oplysninger og erindringsglimt om fagforeningen og arbejdspladserne. Det har først og fremmest budskab til foreningens egne medlemmer, men også historisk interesserede i vejleområdet vil kunne få glæde af det.

John Juhler Hansen

Dansk barselsorlovs-politik – en flertydig historie

Anette Borchorst: Køn, magt og beslutninger. Politiske forhand-

linger om barselsorlov 1901-2002. Magtudredningen. Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, Århus 2003, 152 s., 110 kr., ISBN 87-91164-27-3

I 1901 fik Danmark sin første barselsorlov. Bestemmelserne var en del af arbejderbeskyttelseslovgivningen, Fabrikloven af 1901, og den gav kvinder, der arbejdede på fabrik, ret til fire ugers barselshvile efter fødslen. Gennem de næste 100 år blev barselsorloven udvidet i flere omgange, den økonomiske kompensation blev forbedret, og fædrene blev inddraget. I 2002 blev orloven udvidet til at omfatte et år.

I dette bidrag til Magtudredningen sætter Anette Borchorst, lektor på Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold ved Aalborg Universitet, fokus på køn og beslutningsmagt. Borchorst har gennem mange år forsket i køn og magt, og i denne udgivelse er det barselsorlovens godt 100-årige historie, der undersøges. Hvem og hvad har haft magten over beslutningerne ved barselsorlovsforhandlingerne, og hvilken betydning har køn og ligestilling haft for de politiske forhandlinger og beslutninger? Det er nogle af de spørgsmål, som er afsat for analysens overordnede interesse: den politiske betydning af køn. Hvordan konstrueres og forhandles køn i de politiske parlamentariske debatter?

Barselsorlov og barselspolitik har ikke været genstand for større videnskabelig opmærksomhed, hvis man ser bort fra Anette Eklund Hansens historiske gennemgang af barselsorloven (findes på www.aba.dk). Imidlertid er barselsorlov et interessant genstandsområde i en

analyse af de parlamentariske beslutningsprocesser, bl.a. fordi feltet ligger i skæringspunktet mellem både arbejdsmarkeds-social- familie- børne- og ligestillingspolitik. Med barselsorloven som empirisk case, kan den kønsbestemte fordeling af omsorg og forsørgelse indfanges, og dermed også grænsen mellem statens og familiens magtområde.

Anette Borchorsts bog falder i 3 hovedafsnit. Indledningsvis introduceres problemstilling og metode samt en teoretisk forståelsesramme, der foruden de klassiske magtforskningsteorier også inkluderer kønsforskningens magt- og politikopfattelse. Kønsforskningens begreber som lighedssærart, privat-offentligt samt ligestillingsstrategier, køn og velfærdsmodeller forklares og eksemplificeres. Dernæst følger en gennemgang af barselsorlovens lange linier, hvorefter der fokuseres på seks nøglebeslutninger fra 1901, 1967, 1980, 1984, 1997 og 2002. I bogens sidste del gives et udblik til de skandinaviske landes barselspolitik (især fædreorlov), og det diskuteres, hvorfor Danmark i 2002, i forbindelse med udvidelsen af barselsorloven til 52 uger, afskaffede de to ugers øremærkede fædreorlov i slutningen af orlovsperioden.

Da der i 1901 blev lovgivet om barselshvile første gang, skete det uden kvinders direkte deltagelse i beslutningsprocessen. Den mulighed fik de som bekendt først i 1915, hvor kvinder opnåede valgret til Rigsdagen. Men Borchorst viser, at kvindebevægelsen og fagforeningskvinderne udenfor magtens centrum alligevel fik afgørende betydning for udformningen af lovgivningen. Det havde i den for-

bindelse stor betydning, at de kunne skabe alliancer på tværs af classeskel og til indflydelsesrige mænd i Rigsdagen. Resultatet var, at den tvungne barselshvile for fabrikskvinder blev fastholdt ud fra et sundhedsmæssigt synspunkt, men forbudet mod kvinders natarbejde og begrænsningen af deres arbejdstid blev fjernet fra forslaget, der også gav adgang til økonomisk støtte uden fattiglovs-virkninger.

Herefter kommer et stort spring op til 1967, hvor alle lønarbejdende kvinder fik adgang til 14 ugers barselsorlov med dagpenge betalt af det offentlige. Husmødre og medhjælpende hustruer, der var medlem af en sygekasse, kunne få dagpenge i 4 uger efter fødslen. Barselsreglerne indgik nu i børnetilskudsloven, der også indførte en moderskabsydelse til alle kvinder, der fødte børn. Det nye var, at der ikke længere blev skelnet mellem trans- og forsikringsløsninger.

Sidst i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne var barselslovgivningen igen til debat. Den nye kvindebevægelse, Børnekommissionen og Ligestillingsrådet arbejdede for længere barselsorlov samt orlov til fædre. Fagbevægelsen og Socialdemokratiet var derimod meget splittet i spørgsmålet. Modsætningerne mellem kvinders arbejdsliv og familieliv blev debatteret, men det var svært at få bragt barselsorloven på den politiske dagsorden. Her var det i stedet økonomiske problemer, der stod i centrum. Som Borchorst skriver, var barselsorlov fortsat et anliggende mellem staten og kvinderne.

Da barselsorloven blev yderligere forlænget i 1980'erne, fik også fædre ret til 14 dages orlov

efter fødslen sammen med moren. Desuden kunne de sidste uger (14 til 24) deles mellem forældrene. Fædrenes orlovstretigheder blev yderligere forbedret i 1997, hvor barselsorloven blev udvidet til 26 uger, hvoraf de sidste 2 uger var øremærket til fædre. Denne rettighed blev dog afskaffet igen i 2002 samtidig med, at barselsorloven blev udvidet til 52 uger.

Konklusion på 100 års barselsorlov er, at orloven er en flertydig størrelse, et tvæægget sværd, der er kompleks i forhold til kønsarbejdsdelingen og ligestillingen mellem kønnene. Orloven er gennem årene forbedret, og kvinder har fået flere muligheder i forsøget på at skabe ligevægt mellem arbejdsliv og familieliv. Men orlovspolitikken påvirker først og fremmest kvinders placering mellem omsorg og lønarbejde, og som Borchorst peger på, så er de politiske beslutninger forankret i en underliggende præmis om, at det fortsat er kvinder, mødre, der skal håndtere arbejdslivets og familielivets modsætninger. De grundlæggende kønsmagtstrukturer rokkes der ikke ved, trods store forandringer i øvrigt.

De grundige analyser af barselsorlovens knudepunkter bliver imidlertid endnu mere interessante i lyset af det komparative udblik til de øvrige skandinaviske lande. I et internationalt perspektiv adskiller Danmark sig ikke væsentligt fra Norge og Sverige med hensyn til velfærdspolitikken. Der bruges mange ressourcer på børnefamilierne i alle tre lande. Men bogen kommer med et tiltrængt opgør med nogle af myterne om Danmark som ligestillingsland i "superliga-klassen". Vi har ganske vist været på forkant med hensyn til

etableringen af den statslige børnepasning, der satte børneinstitutioner på finansloven i 1919, som et af de første steder i verden, men med barselsorloven som case viser Borchorst, at Danmark halter noget bag efter de øvrige skandinaviske lande, når det gælder ligestillingspolitikken. Hvad angår barselspolitikken, var Sverige det første skandinaviske land, der udvidede orloven væsentligt til seks måneder (1974), og mænd fik i den forbindelse også orlovsrettigheder. Norge var derimod det første land i verden, der reserve-rede en periode af barselsorloven til mænd (1993). Til sammenligning udvidede Danmark barselsorloven til 24 uger i 1983, og indførte en øremærket fædreorlov i 1997. Den blev dog afskaffet få år senere, selv om undersøgelser viste, at fædreorloven var en succes. I Sverige og Norge er den øremærkede fædreorlov derimod blevet fastholdt.

Borchorst kalder det da også et ligestillingsparadoks, at Danmark afskaffede den øremærkede fædreorlov med argumenter om tvang og manglende valgfrihed, samtidig med at den danske orlovsmode har den længste øremærkning af orlov til kvinder. Ligeså paradoksalt er det, at Danmark gennem de sidste år har tiltrådt mainstreamingsstrategien, der betyder, at køn skal indarbejdes i politik og planlægning, men samtidig blev køn afvist som reguleringsmekanisme ved barselsorlovsforhandlingerne i 2002.

Barselsorlovens historie er også historien om, hvordan det danske velfærdssamfund går fra en etforsørger- til en toforsørger-familiemodel. Som velfærdssydselse initierer barselsorloven både omsorg og forsørgelse. Det

betyder, at den ikke umiddelbart passer ind i anerkendte velfærdstatsbegreber som defamilisering og dekommodificering, i stedet kan man snarere tale om refamilisering af omsorgen, hævder Borchorst.

Anette Borchorst har valgt at anskue analysen fra et overordnet parlamentarisk niveau. Dermed bliver det, som hun også selv skriver, de politiske partiers argumenter og problemopfattelser, der dominerer analysen – og konklusionerne, vil jeg tilføje. Det er der ikke noget galt i, der må som bekendt en afgrænsning til, og den gøres også klart for læseren i indledningen. Men dynamikken mellem magt udmøntet gennem kvinders og mænds sociale praksis og det overordnede niveau, hvor barselsorloven institutionaliseres i lovgivningen, har svært ved at trænge igennem. Har mænds og kvinders sociale praksis haft betydning for forandringerne? Hvordan relaterer samfundsmæssige forestillinger om moderskab og faderskab sig til barselsorlov? Hvordan har de store kvindeorganiseringer eller betydningsfulde institutioner som fx Mødrehjælpen, der lagde meget stor vægt på at bevare kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet, forholdt sig til barselsorlov? Og hvordan er spørgsmålet om barselsorlov havnet på den politiske dagsorden? Der er fx et stort spring fra 1901 til 1967, hvor der ikke skete så meget i forhold til det parlamentariske niveau, men hvor barselsloven forbedres gennem overenskomsterne. Hvilken betydning har denne praksis haft for den politiske dagsordenfastsættelse? Det kunne være interessant at få med.

Anette Borchorst har skrevet en meget vedkommende bog,

med grundige og dybtgående analyser, som vil være et fremragende grundlag for videre forskning. Som et led i resultaterne fra Magtudredningen, og i lyset af de igangværende debatter om en central barselsfond, udgør bogen tillige et glimrende redskab i bestræbelserne på at få barselsorlovens kønsmæssige aspekter på den politiske dagsorden – endnu engang!

Mie Andersen

Introduktion til forskningsprojekt

Højrup, Thomas: "Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? – Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag". 107 sider, 125 kr. ISBN 87-7289-858-5

“Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej?” er et forskningsprojekt, der gennem de sidste 3 år har eksisteret med etnologer som den primære drivkraft. Projektet er opbygget omkring forskernes fælles diskussioner, delprojektets diskussioner samt seminarer og udmunder i deltagerens individuelle værker, som udkommer fra 2003 og fremefter.

Samtidig er “Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? – Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag” en introduktionsbog til de kommende værker fra forskningsprojektet. Introduktionen er skrevet af Thomas Højrup, som netop er udnævnt til professor i Etnologi ved SAXO-instituttet på Københavns Universitet. Bogen er blandt andet et forsøg på at illustrere, hvordan man praktisk er gået til værks i arbejdet, idet den kort beskriver de efterfølgende værker, samarbejdet mellem for-

skerne og projektets forhold mellem teori og empiri. Samtidig diskuterer den projektets overordnede tema nemlig refleksioner over velfærdsstaten.

Højrup's introduktion er ligeledes en redegørelse for det teoretiske fundament, som projektet hviler på, herunder møder læseren Hegels rets- og historiefilosofi, men i høj grad også den begrebsverden, der kendetegner Højrup's egen stats og livsformsanalyse. Derudover redegør han, i en slags kulturhistorisk gennemgang af velfærdsbegrebet, for nogle af de forskellige andre filosofiske perspektiver på statsdannelse og velfærd, som gennem tiderne er blevet fremsat.

I fem korte afsnit fremlægger Højrup overordnede overvejelser om velfærdsstaten som begreb kombineret med eksempler på, hvordan den danske velfærdsstat har udviklet sig. Han berører i denne gennemgang både de filosofiske, såvel som de praktiske elementer, der har påvirket udformningen af en velfærdsstat. Et af de centrale begreber, der diskuteres, er suverænitetsarbejde. Det omhandler arbejdet, som staten udfører indadtil – altså i dens befolkning – for at opnå at blive anerkendt udadtil – altså at blive betragtet som en suveræn enhed i det globale system af stater. Begrebet er centralt, fordi velfærdsstaten kan forstås i dette lys.

Der stilles i teksten masser af spørgsmål til denne statstypes for- og fremtid, og ikke alle bliver besvaret eller yderligere behandlet. Man må dog gå ud fra, at netop bogens karakter af introduktion giver disse spørgsmål berettigelse, da man i de fremtidige udgivelser måske vil finde nogle af svarene.

Jeanette From Dack

Geboren in der Woche der Oktoberrevolution

Wolfgang Ruge: Berlin – Moskau – Sosswa. Stationen einer Emigration. Pahl-Rugenstein Verlag, Bonn 2003. 452 sider, indb. 29,- EUR. ISBN 3-89144-345-5

Kein anderes Exilland war in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts bei seinen Asylanten mit ähnlich großen Hoffnungen besetzt wie die Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken. Hoffnungen freilich, die herbe enttäuscht werden sollten, fanden sich die politisch Aktiven doch plötzlich in der paranoiden Atmosphäre der stalinistischen Säuberungen wieder, die nach noch immer ungesicherten Angaben rund 70 Prozent der deutschen Emigranten das Leben kosten sollten. Davon, von ihren Leidens- und Irrwegen durch Lager, Verbannung oder gar Auslieferung an Nazideutschland zeugen zahlreiche Autobiografien, darunter die von Margarete Buber-Neumann, Herbert Wehner oder Wolfgang Leonhard. Lebenserinnerungen, die – seit den 40er Jahren in Westdeutschland erschienen – nicht selten zur Abrechnung mit der gesamten kommunistischen Bewegung gerieten, sich umstandslos in den antikommunistischen Tenor des Kalten Krieges einfügen oder sich von ihm leicht vereinnahmen ließen.

Mit der 2003 im Bonner Pahl-Rugenstein Verlag veröffentlichten Erlebnisschilderung *Berlin – Moskau – Sosswa* des Historikers Wolfgang Ruge kommt ein Autor zu Wort, der nach der sowjetischen Exilzeit nicht in die westlich-kapitalistische Welt, sondern 1956 in die DDR remigriert war. Erst ein halbes Jahr-

hundert nach seiner Rückkehr und mehr als eine Dekade nach dem Abbruch des sozialistischen Experiments Sowjetunion fokussiert Ruge die Zeit seines Lebens, über die im Arbeiter- und Bauernstaat nicht zu sprechen war: die Stationen einer Emigration in der Sowjetunion zwischen Terror und GULag. Dass sein Erlebnisbericht nicht als *panoramatische* Geschichte eines gelungenen Lebensentwurfs im 20. Jahrhundert ausfällt, sondern fragmentarisch bleibt, ist indes für autobiographische Texte über die oft als zutiefst identitätsgefährdend und als Bruch im lebensgeschichtlichen Kontinuum wahrgenommene Exilzeit zwischen Nationalsozialismus und Stalinismus eher typisch. Plastisch wird hier ein Leben im 20. Jahrhundert, das bis hin zur literarischen Verarbeitung selbst der eigenen Geschichte auf das engste mit dem Zeitgeschehen verwoben ist.

Als Kinder kommunistisch gesinnter Eltern waren Wolfgang Ruge und sein älterer Bruder Walter 1933 in die Sowjetunion emigriert. Dort arbeitete die Mutter als Sekretärin von Alexander Lasarewitsch Abramow-Mirow, dem Leiter der Abteilung für Internationale Verbindungen beim EKKI (Exekutivkomitee der Kommunistischen Internationale). Noch in Berlin war Lotte Ruge nach dem Ausbruch aus dem kleinfamiliären Idyll durch ihren neuen Lebenspartner zur Kommunistischen Partei gekommen. Hier hatte sie ihre rhetorische Begabung entdeckt und war, „von sich selbst berauscht“, in die aktive Parteiarbeit eingestiegen. Abseits vom Komintern-Milieu, in dem die Mutter sich aufhielt, und der deutschen kommunistischen Ge-

meinschaft im Moskauer Exil versuchte der Jungkommunist sich mit den Umständen zu arrangieren. Er studierte an der Kommunistischen Universität der nationalen Minderheiten des Westens (KUNMS), wurde Kartograph und nahm 1936 die sowjetische Staatsbürgerschaft an. Als Abramow-Mirow 1937 verhaftet und bald darauf erschossen wurde, gelang es Lotte Ruge aus der UdSSR auszureisen und in Mexiko Zuflucht zu finden. Auch der ältere Bruder Walter wurde verhaftet und verbrachte achtzehn Jahre als Strafgefangener im hohen Norden. Die zunehmend xenophoben und nationalistischen Tendenzen in der Sowjetunion der 30er Jahre bekam nach dem deutschen Überfall auf die UdSSR auch Wolfgang Ruge zu spüren. Obwohl inzwischen Bürger der SU wurde er – reduziert auf seine ursprüngliche Nationalität – als *Deutschländer* nach Kasachstan deportiert. Nach wenigen Monaten schickte man ihn als *Trudmobsik*, als Arbeitsmobilisierten weiter Richtung Swerdlowsk. Ohne wie so viele deutsche Kommunisten verhaftet und trotz ihrer antifaschistischen Haltung zum Volksfeind degradiert worden zu sein, fand auch er sich faktisch als Sträfling in den Lagern des nördlichen Ural und schließlich auf Lebenszeit verbannt in Sosswa wieder. Sein Überleben unter diesen schier unvorstellbaren Bedingungen verdankte Ruge, wie er sagt, der Anpassungsfähigkeit seiner Jugend. Auf diesem entlegenen Gebiet im Nordural gelang es dann zwar, ein Stück Normalität zurück zu erlangen und sich mit den oft primitiven Lebensumständen zu arrangieren. Ohne die Möglichkeit, sich in den großen

Städten anzusiedeln oder in ihre Heimatländer zurück zu kehren fühlten sich nicht wenige ehemalige Gulag-Häftlinge und auch Ruge wie auf dem Abstellgleis. Dennoch erscheinen die Gedanken zwiespältig, die Wolfgang Ruge sich in der Swerdlowsker Verbannung Anfang der 50er Jahre über eine mögliche Remigration aus dem sowjetischen Exil in die DDR machte:

Ich bin, was die Rückkehr nach Deutschland betrifft, hin- und hergerissen. Zwar rede ich mir ein, um nicht gänzlich den Boden unter den Füßen zu verlieren, dass ich beim Aufbau einer neuen Welt tatkräftig Hand anlegen könnte, doch schwebt mir im Detail eigentlich nur die Anwendung und Verbreitung meines Wissens vor. [...] Dass es dabei auch Bereiche geben würde, die ich verdrängen, ja verstecken müsste, nehme ich [...] wohl oder übel in Kauf: Sage ich mir doch, dass man, um große Wahrheiten durchzuboxen, auch kleine Lügen akzeptieren muss. (Ruge 2003: 423f.)

Rückblickend bewegten sich seine Zweifel zwischen der Befürchtung, der neu gegründete, sich als sozialistisch verstehende deutsche Staat bringe als „mühsam getarnter Ableger der Sowjetunion“ ein ähnliches Repressionsystem hervor, und der Hoffnung, dass hier das Potential liege, das erlebte und in Ruges Augen gescheiterte Sowjetmodell als Vorbild für praktizierten Sozialismus ersetzen zu können. Die Überlegungen waren auch geprägt von dem vitalen Wunsch, seiner „noch immer im Lager vergammelnden Existenz einen Sinn“ zu geben. Dass eine Integration in die DDR-Gesellschaft für die Rückkehrer mit dem Schweigen über ihre Erlebnisse

verbunden war, darüber war sich Wolfgang Ruge bereits in Sosswa klar. Ohnehin blieben die Anträge und Bittschreiben der Mutter, die Anfang der 50er Jahre in die DDR zurückgekehrt war, die Söhne in die DDR ausreisen zu lassen, erfolglos. Erst nach Stalins Tod 1953 kam die allmähliche Rückführung ehemaliger Emigranten in die Deutsche Demokratische Republik in Gang.

1956 kehrte Wolfgang Ruge nach 23jähriger Emigration in die Deutsche Demokratische Republik zurück. Wie erhofft gelang dem vergleichsweise jungen Remigranten der Anschluss. Er machte Karriere, wurde Professor für Geschichte, Nationalpreisträger und galt als einer der wichtigsten marxistisch-leninistischen Interpreten der Geschichte der Weimarer Republik. Welche der in der Verbannung gehegten Vorstellungen sich schließlich in der Beurteilung der DDR durchgesetzt haben, darüber verraten Wolfgang Ruges Erinnerungen nichts. Über die schon im Swerdlowsker Lager antizipierte, um den Preis der gelungenen Integration und der Bewahrung einer konstanten politischen Überzeugung bewusst in Kauf genommene Verdrängung der Gulag-Erfahrung, sagt der Zeitpunkt der Publikation das meiste. Mit der Geheimrede Chruschtschows auf dem XX. Parteitag der KPdSU 1956 wurden die unter Stalin verübten Verbrechen zwar benannt. Die Jahre des Terrors firmierten fortan unter dem Terminus „Zeit des Personenkults“, der die Deformationen eher versteckte und sie ganz unmarxistisch auf die Person Stalins fokussierte. Paradoxerweise hatte die durch Memoiren vermittelte Erinnerung an

das Exil im Allgemeinen und an das sowjetische Exil im Besonderen dennoch in der Erinnerungskultur der DDR ihren festen Platz. Unter Ausschluss abweichender Erzählungen war das Andenken als wesentlicher positiver Bezugspunkt der staatslegitimierenden Perspektive vorbehalten, die die Tradition der Arbeiterbewegung im antifaschistischen Kampf betonte. Zu diesem Zweck hatte das Zentrale Parteiarchiv der SED (ZPA) beim Institut für Marxismus-Leninismus bereits seit den 50er Jahren Erinnerungen von aktiven Teilnehmern an revolutionären Kämpfen der deutschen Arbeiterbewegung gesammelt. Noch heute lagern ca. 2.500 Einzelerinnerungen in Form schriftlicher Zeugnisse, Tonbandaufnahmen und Interviewaufzeichnungen in der Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR (SAPMO) im Bundesarchiv Berlin. Äußerungen über das Repressionsystem finden sich hier naturgemäß kaum. Eine Auseinandersetzung mit dem stalinistischen Terrorsystem blieb in der DDR bis in die späten 80er Jahre aus.

Eine Auseinandersetzung mit dem Phänomen Stalinismus, die den Kontext für die Publikation von Erlebnisberichten über das Leben im sowjetischen Exil und über den Gulag lieferte, setzte in Ostdeutschland erst in den 80er Jahren ein. Nach 1989 erschienen die autobiographischen Berichte der Literaturwissenschaftlerin Trude Richter, von Werner Eberlein, dem Sohn des in Moskau erschossenen Hugo Eberlein, von Helmut Damerius, dem Leiter der Agitprop-Theatergruppe Kolonne Links oder von Hedda Zinner. Wolfgang Ruge näherte sich dem Thema bereits 1991 zunächst wissen-

schaftlich mit seiner Studie *Stalinismus – Eine Sackgasse im Labyrinth der Geschichte*. Seinen Erinnerungsbericht überfrachtet der Autor mit solch analytischen Überlegungen nicht. *Berlin – Moskau – Sossuga* gewinnt besonders dort, wo die Widersprüchlichkeit des Systems in gelungen anekdotisch erzählten Alltagssequenzen aufscheint.

Christina Jung

Bürgerliche Gesellschaft – Idee und Wirklichkeit

Eva Schöck-Quinteros et al. (red.): Bürgerliche Gesellschaft – Idee und Wirklichkeit. Festschrift für Manfred Hahn – Schriften des Hedwig Hintze-Instituts Bremen, 8 – trafo verlag, Berlin 2004, X + 518 s., Euro 38,80, ISBN 3-89626-437-0

Anledningen til dette festschrift, der i 5 kapitler samler 31 artikler og en ikke helt fuldstændig bibliografi, er Manfred Hahns pensionering. Hahns opus magnum Handbuch des vormalistischen Sozialismus venter på en afslutning; kun bind 1, Archivalienkunde des vormalistischen Sozialismus, er udkommet (1995), bind 2 er afsluttet, men der er endnu ikke fundet en forlægger, mens 3. bind er i arbejde. Imidlertid er Hahns betydning på hans forskningsområde – det der tidligere hed 'utopisk socialisme', men ifølge Hahn bør kaldes 'førmarxistisk socialisme' – uomtvistelig. Det redegøres der kort og sagligt for i et bidrag (s. 485-490) af Joachim Höppner og Waltraud Seidel-Höppner, selv fremragende repræsentanter for dette forskningsområde.

I bindet genfinder man for

øvrigt adskillige af de tyske forskere, der på et eller andet tidspunkt i deres karriere har arbejdet med dette område. Men bidragene er i øvrigt spredt over et overmåde stort område uden anden sammenhæng end det kollegiale kendskab til Hahn – f.eks. handler det ene af de to engelsksprogede bidrag om "One hundred years later: Germany on trial in the USA – The Herero reparations claim for genocide" af en professor ved universitet i Namibia (han underviste i ca. 30 år på universitetet i Bremen). Krigen mod hereroerne og namerne 1905-1907 i den daværende tyske koloni Sydvestafrika (nu Namibia) har ingen betydning for den førmarxistiske socialisme, men som det vises i et andet yderst interessant bidrag af Frank-Oliver Sobich om det tyske rigsdagsvalg i 1907, "hottentot-valget" (s. 423-449), nok for det tyske socialdemokratis vurdering af udviklingen. SPD havde øget sin stemmeandel ved hvert valg siden 1884, i 1903 opnåede det 31,7% og regnede med at fortsætte fremgangen. Partiet tilrettelagde valgkampen ud fra Herero-krigen, som kostede dyrt, betød skattestigning og dyrtid i øvrigt. Partiet mente at kunne bruge arbejderklassens umiddelbare interesser mod kolonikrigen: indenrigspolitisk prioritering over udenrigspolitikken. Men det lykkedes for regeringen at samle de borgerlige partier i en blok mod SPD, samtidig med at den førte en bastant nationalistisk, racistisk og antisocialistisk propaganda. Ganske vist fik SPD en fremgang på ca. 250.000 stemmer, men partiets stemmeandel faldt til 28,9%, og rigsdagsgruppen halveredes. Det var et chok for SPD og påvirkede især partiets revisionistiske fløj.

Ganske vist opnåede partiet i 1912 igen en betydelig fremgang til 34.7%, men det ser ud til at "have taget skade på sin sjæl". Artiklen giver ikke et endeligt svar, men rejser spørgsmålet om, hvad valget betød for Socialdemokratiets integration i det borgerlige politiske system.

Som det fremgår af et bidrag af Lothar Knatz om den tidlige sociale bevægelses filosofi (s. 55-74), er den førmarxistiske socialisme ikke et særligt fremtrædende fænomen i de tysksprogede områder, men er overvejende et fransk og engelsk fænomen (I Danmark vil man vel kun kunne regne Frederik Dreier hertil). Knatz forsøger at finde frem til teoretikernes sociale baggrund og opregner derfor (s. 56) de betydeligste af disse, folk som naturligt regnes med i deres fædrelandes idehistoriske udvikling, mens de få tyskere, Moses Hess og især Wilhelm Weitling, ikke har fået en tilsvarende plads i tysk kulturhistorie. De er ikke ukendte, i perioder har enkelte forskere beskæftiget sig med dem, i DDR (og Sovjetunionen) fandtes der også en forskning om dem, men som det fremhæves af Seidel/Seidel-Höppner (s. 486) var det et problematisk forhold, man dér havde til Marx' forløbere.

Den førmarxistiske socialisme havde igen forløbere; såvel fra marxistisk side som fra borgerlig side søgtes de antikke former for sociale bevægelser inddraget og brugt som legitimering for den aktuelle politik i slutningen af 1800-tallet. Mens specielt Karl Kautsky forsøgte at udarbejde et stamtræ for den moderne socialisme (en illustration af stamtræet findes s. 43, desværre er det ulæseligt), som skulle vise udviklingen gennem århundrederne

og påpege bestemte teoretiske udviklingers nødvendighed, uden at disse dog kunne sejre pga. de givne historiske omstændigheder, var nogle tyske historikere optaget af at vise, hvordan det antikke demokrati udviklede sig til et destruktivt element så-vel i Grækenland som i det romerske rige og i samtidens (ca. 1890) Tyskland i form af Socialdemokratiet. Robert von Pöhlmann var åbenbart den betydeligste af de konservative historikere, idet han i modsætning til de fleste af sine kolleger opfattede antikkens sociale problemer som dynamiske (Hans Kloft: *An-tikker Sozialismus...* s. 41-53).

I to bidrag fra Seidel/Seidel-Höppner (s. 3-30) og Martin Hundt (s. 31-40) diskuteres bestemte problemer i den førmarxistiske socialisme. Som bekendt søgte især de tidlige socialistiske teoretikere at omsætte deres overvejelser til virkelighed via oprettelsen af kolonier (oftest beliggende i USA, Louis Pios koloni i Kansas er et eksempel). Diskussionen af denne realisering var omfattende og meget kontroversiel: der var blandt de tidlige socialister også stor modstand mod kolonitanken: 1) det var en flugt (den nemmeste udvej) fra de egentlige modsætninger, som lå i det samfund, man nu levede i, 2) hvis kolonierne mislykkedes, skabte man dermed også bevise for, at socialismen ikke kunne realiseres og skuffede mange tusinde potentielle tilhængere, var nogle af de indvendinger, der fremførtes mod tanken. Cabet ville oprindelig udvikle sin koloni i Frankrig og med finansiel opbakning fra staten og private. Det var fra hans side tænkt som en løsning på samtidens sociale problemer. Imidlertid blev han overrasket af

udviklingen og følte sig presset til at oprette sin koloni i USA – planen om kolonien i Frankrig kunne under ingen omstændigheder blive virkelighed. Der oprettedes en koloni i USA, som i lighed med andre tilsvarende kolonier gik ned, kun ganske få kunne eksistere i nogle år. Næsten alle kolonier var ikke forbedret godt nok, den finansielle opbakning manglede, kolonisterne var ikke uddannede til det arbejde, der ventede dem osv. Seidel/Seidel-Höppner fremstiller disse problemer klart, men ender trods alt på en optimistisk note. Hundt udvikler diskussionen af den førmarxistiske socialisme fra en anden synsvinkel. Hans forskningsinteresse var tidligere kommunisternes forbund og i høj grad forbundet med udgivelsen af MEGA. Hans nuværende interesse gælder den tidsmæssigt sidste gren af den førmarxistiske diskussion: unghегelianismen (Marx bliver allerede nævnt). I dette bidrag behandler han ud fra et hidtil ukendt brev fra Arnold Ruge til Theodor Echtermeyer oppositionens muligheder for at virke offentligt i Preussen. Indtil 1840 fandtes der muligheder, som efter 1840 med den da dominerende reaktionære gruppering omkring den nye konge, hurtigt forsvandt. Eksempelvis blev det førende liberale dagblad "Rheinische Zeitung" forbudt i 1842. Hundts vurdering er i tilslutning til Heinrich Heine, at unghегelianismen indtager en vigtig plads i udviklingen fra Luther via den klassiske tyske filosofi til de sociale lighedskrav i den tidlige kapitalisme.

Mens Hundt og Seidel/Seidel-Höppner kommer fra DDR, er Lars Lambrecht professor i Hamborg og var i 1980'erne aktiv i kredsen omkring tidsskriftet

Das Argument. Han diskuterer i sin artikel forholdet mellem radikalisme, demokrati og socialisme i tiden før 1848 (s. 75-94). Hans vurdering er, at der her er en forskningsmæssig lakune, som heller ikke kan overvindes for tiden, fordi forskningen endnu ikke er så vidt, en egentlig forståelse af problemerne mangler, og Lambrecht kritiserer stærkt fremtrædende tyske – i dette tilfælde må man sige vesttyske – forskere. Lambrecht søger at nærme sig en problemstilling dels ved at undersøge forskellige både samtidige og moderne leksika, og dels ved at konfrontere fire personer, A. Ruge, K. Heinzen, Marx og K. Nauwerck, fra det radikale miljø fra tiden før 1848 med deres senere udvikling, og udvikler i dette arbejde en relevant problemformulering.

Første kapitel i festskriftet, Wissenschaftsgeschichte des Sozialismus, afsluttes af en skitse af Till Schelz-Brandenburg om det internationale marxistiske tidsskrift i tiden 1883-1923, Die Neue Zeit, som udgivelsessted for publikationer af Marx og Engels (s. 95-105). Tidsskriftet var ikke kun det mest fremtrædende socialistiske diskussionsorgan i samtiden, i hvilket marxistiske teser og videnskabsopfattelse sattes til diskussion side om side med undersøgelser af politikudvikling, litteratur, historie osv., tidsskriftet udvidede også den kanon af skrifter af Marx og Engels, som stod til rådighed for arbejderbevægelsen. Karl Kautskys redaktion af tidsskriftet indtil 1917 er nok hans betydeligste indsats til marxismens udbredelse.

2. kapitel, Sociale bevægelser (som kunne have heddet *den internationale kontekst*), indledes

af en afhandling af Elisabeth Dickmann om kvinders deltagelse i internationale (arbejder)organisationer siden midten af 1800-tallet (s. 109-132). Den virker nærmest som et forarbejde til en større afhandling, til hvilken Dickmann har udarbejdet nogle afsnit, som her er føjet sammen til en noget ufærdig artikel. Den indeholder afsnit om forskellige Internationaler, herunder et om kvindespørgsmålet i I. Internationale, et om anarkisme og kvindespørgsmålet og to-tre om italienske kvinders internationale engagement. Hvorfor netop Italien? Gjorde italienske kvinder sig mere bemærket i internationale sammenhæng end andre? Og hvis så, hvorfor? Det hele virker lidt tilfældigt, og det er ærgerligt, fordi emnet er relevant, og der kan opnås noget ved at undersøge kvinders samarbejde i de internationale organisationer (i løbet af 2005 kommer Ulla Wikander med en større afhandling om kvinders deltagelse i internationale kongresser 1889-1919: Natarbejde og genusarbejdsdeling er den foreløbige titel). Priscilla Metschers artikel om "The Woman Question and Socialist Thought in Ireland" (s. 201-215) undersøger to irske socialisters, William Thompsons og James Connollys, forhold til dette problem, men hun gør det i en international kontekst, som understreger det væsentlige i at have øje for dette forhold. Rüdiger Hachtmann leverer en relevant gennemgang af håndværkerforeningerne i Berlin i tiden 1843 til 1847 – foreningerne var som andetsteds oprindeligt dannelsesforeninger, men i dem udvikledes en del af den politiske opposition, som for alvor brød igennem i marts 1848 (s. 143-178). Artiklen kunne godt danne udgangspunkt

for eller være del i en komparativ undersøgelse af arbejderforeninger i flere lande og deres udvikling (der findes allerede tilsvarende undersøgelser om de danske håndværkerdannelsesforeninger). Dieter Fricke giver en kort beretning om den nu afsluttede udgave af det politiske politis overvågningsberetninger af arbejderbevægelsen i perioden 1878 til 1913 (s. 133-141), også denne artikel henviser til det internationale aspekt, idet politiberetningerne inddrog den internationale udvikling. En af udgiverne, Eva Schöck-Quinteros, behandler statsapparatets forfølgelse af udlændinge og udvisningen af udlændinge med udgangspunkt i en sag mod en indvandret hollandsk arbejder og socialdemokrat/kommunist i tiden 1908 til 1931, da han endelig blev udvist fra Tyskland (s. 217-44), et emne som hun hævder er forsømt i forskningen.

De følgende afhandlinger har på nær én om forholdet mellem historie og sociologi af Lothar Peter ingen berøring til arbejderhistorien, og kan, så interessante de end måtte være, ikke diskuteres her. Men de rejser selvfølgelig spørgsmålet om, hvorvidt denne form for festskrift er en god ide. Meningen er at hædre en kollega eller lærer med et festskrift, der samler bidrag fra vedkommendes fagområde. På den måde vil man kunne samle op på en diskussion og evt. føre den videre. Det lykkes her kun i første kapitel. De fleste af de andre bidrag vil ikke blive opdaget af de egentlige adressater, fagkollegerne inden for det område, forfatterne skriver om. Men denne vurdering af festskriftformen mindsker ikke den værdi bidragene i bogen har.

Gerd Callesen